

3. Конституционное право зарубежных стран / Под общей редакцией М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо и Ф. М. Энтина. – М.: Норма, 2008. – С. 832.
4. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс] / Сайт "Электронная еврейская энциклопедия". Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/11019#01>. Дата доступа: 08.12.2010.
5. Элон, М. Еврейское право: Пер. с иврита А. Белова (Элинсона) / М. Элон; Под общ. ред. И. Ю. Козлихина. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 611с.
6. Abramov S. Perpetual Dillema – Jewish Religion in the Jewish State. – London, 1976. – 469 p.
7. Almog S. One Young and the Other Old – Halakhah and Aggadah as Law and Story // Canadian Journal of Law and Society. – 2003. – № 2. – P. 27-43.
8. Hillel ben David, Rules of Jewish Hermeneutics [Электронный ресурс] / Сайт "The Watchman". Режим доступа: <http://www.betemunah.org/rules.html>. Дата доступа: 08.12.2010.
9. Lifshitz B. Israel Law and Jewish Law // Israel Law – Forty Years. – 1990. – 507 p.
10. Neusner J. The Comparative Hermeneutics of Rabbinic Judaism: Seder Moed. – Global Academic Publishing, 2000. – 412 p.
11. Tamir M. A Guide to Legal Research in Israel [Электронный ресурс] / Сайт "Hauser Global Law School Program". Режим доступа: <http://www.nyulawglobal.org/globalex/Israel.htm>. Дата доступа: 08.12.2010.

*Турчин Я. Б., Національний університет
"Львівська політехніка"*

ПРОБЛЕМА ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У ПРАЦЯХ О. ЕЙХЕЛЬМАНА

В статье рассмотрены взгляды О. Эйхельмана по урегулированию государственно-церковных отношений, определены сферы государственной и религиозной жизни, а также формы их взаимодействия. Раскрыта позиция ученого по вопросу отделения государственно-правовых норм от религиозной жизни, организации Украинской автокефальной православной церкви как национальной. Доказана актуальность взглядов О. Эйхельмана в условиях современного государства в Украине.

The article discusses views of O. Eihelmann on resolving state-church relations, spheres of public and religious life are defined as well as the forms of their

interaction. Position of the scientist on separation of state-law norms from religious life, organization of Ukrainian Autocephalus Orthodox Church as a national one is revealed in the article. The actuality of views of O. Eihelmann in the conditions of the present formation of state in Ukraine is argued.

Важливою складовою державного розвитку сучасної України є врегулювання державно-церковних взаємин, їх трансформація від кулуарно-адміністративного до прозоро-правового типу. Процес відновлення порушеного балансу між релігійною та політичною сферами суспільного життя повинен відбуватися в межах національної стратегії, виробленої на основі наявного світового та вітчизняного досвіду.

Питання про місце і роль церкви в державі набуло особливого значення в період української революції 1917 – 1920 рр. Його осмислювали численні представники тогочасної української політичної думки, а саме І. Огієнко, С. Шелухін, В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Назарук, С. Томашівський та інші. Не залишився осторонь від окресленої проблематики і О. Ейхельман – відомий громадсько-політичний діяч та ідеолог українського визвольного руху початку ХХ ст., науковець, педагог та правник. В умовах радянського режиму теоретична спадщина вченого не досліджувалась і лише з проголошенням незалежності стала відкритою для науковців. Тому на сьогодні немає ґрунтовних праць, які б розкривали життєвий шлях О. Ейхельмана, його цілісну концепцію українського державного будівництва. Конституційні ідеї вченого згадуються в працях В. Потульницького, О. Мироненка, А. Присяжнюка, Н. Єфремової, О. Мошак. Натомість його погляди щодо державно-церковних відносин залишилися поза увагою дослідників. Тому метою публікації є аналіз та систематизація поглядів вченого щодо співвідношення політичної і церковної сфери в суспільному житті, форм їхньої взаємодії, а також ролі релігії у державному розвитку України.

Загальними питаннями взаємодії держави і церкви О. Ейхельман почав цікавитися ще в дореволюційний період у рамках теорії державного права. Вже в еміграції після подій 1917-20 рр., він адаптував свої теоретичні знання до українських суспільно-політичних реалій, визначивши місце церкви в державному житті УНР. У запропонованому авторському проекті Конституції УНР, а також у цілій низці наукових праць він намагається розв'язати вже традиційну для України з погляду політичної історії релігійну проблему.

Дослідник чітко усвідомлював виняткову роль релігійних відносин у державотворчих процесах, а також зацікавленість

держави в їхньому розвитку. З огляду на це, питання організації і функціонування української церкви О. Ейхельман розглядає в контексті встановлення правової держави і громадянського суспільства. Він раціонально окреслює систему взаємодії "держава – церква", розглядаючи церкву як один із структурних елементів громадянського суспільства. В обґрунтуванні своєї позиції він використовує досвід розвинутих демократичних держав, а саме країн Західної Європи та США. Конституційні держави, наголошує О. Ейхельман, остаточно визнали принцип релігійної свободи, "бо релігійні переконання, і навіть атеїстичне відношення чоловіка до Божества є його особистою справою; сумління є ділом його душі, куди державність і норми права втручатись не можуть. Можна забороняти зовнішні діяння, але не можна забороняти те, що у чоловіка є на думці, дусі і у совісті" [2, с. 65].

Надзвичайно важливим, на думку О. Ейхельмана, є реалізація принципу відокремлення державно-правових норм від норм релігійного життя. Така позиція, переконує він, викликана наявністю широкого спектру релігійних конфесій, догм та культур, а також самої сутності організації духовного врядування. Розв'язання окреслених питань, вважає вчений, держава повинна віднести до компетенції релігійної сфери, обмежуючи її лише в тому випадку, коли статутна діяльність релігійних організацій порушує закон і законні розпорядження, встановлені нею.

Повертаючись в історичне минуле, він виділяє основні етапи розвитку державно-церковних відносин. Починаючи з XVIII ст., зазначає О. Ейхельман, поширилась ідея свободи віросповідання особи, а також ліквідація будь-якого впливу релігійної приналежності на її громадянське становище, зокрема, права і обов'язки. Наступним кроком стало надання особі права змінювати свою релігійну приналежність, можливість приймати іншу віру за власним бажанням і вибором без будь-яких наслідків для її громадянського становища. Подальший етап був пов'язаний із проголошенням принципу рівності між церковними інститутами і державою, який забезпечив їхню корпоративну свободу і відмінив будь-які "державні релігії". Основою розвитку взаємовідносин між світською і церковною владою стало гасло про "Вільну церкву у вільній державі", коли церква функціонує поза урядовим контролем [3, с. 113].

О. Ейхельман виділив ті фактори, які визначають особливості державно-церковних взаємин. На його думку, церква становить собою принципово іншу систему відносин, відмінну від державної

організації. Її діяльність базується на церковних догмах, що не підвладні державі [3, с. 113]. Вчений постійно підкреслює величезне значення релігії для розвитку людства, формування його характеру і захисту його сутності. З огляду на це, держава повинна сприяти тому, щоб релігійна освіта і виховання проводились на належному рівні. Разом з тим, держава не повинна втручатися у процес формування релігійних догм і обрядів, а лише не допускати розповсюдження догм антиморального і антисуспільного характеру. Зі свого боку релігійна освіта має проповідувати ідею безпеки і порядку в державі та збереження суспільних основ, наголошує дослідник.

Держава, в основі функціонування котрої є правові норми, зобов'язана створити умови для вільного та незалежного розвитку кожного релігійного напрямку, виробити спільні критерії для взаємодії з усіма церквами, що представлені в країні і мають певну підтримку серед населення. Розвиваючи ідею співвідношення згаданих інститутів, О. Ейхельман наголошує, що одночасно "...держава має право і разом обов'язок забороняти кожній окремій релігійній організації виставляти у всіх своїх зовнішніх діяннях і статутних правилах про справи свого ісповідування все те, що забороняється законами і законними розпорядженнями (карними й іншими) держави" [2, с. 65].

О. Ейхельман переконаний в тому, що церковні організації повинні функціонувати як культурні товариства і не мають втручатись у сферу державної політики, як, з іншого боку, державна влада – у внутрішнє життя церкви. Розмежовуючи духовну і політичну сфери, він вказує, що духовенство має уникати "політиканства", а взаємовідносини "державо-церква" повинні розвиватись виключно у правовій площині. Жодні релігійні догми не можуть підмінити державні закони та судові рішення. У такий спосіб О. Ейхельман обґрунтовує рівність норм права як для держави, так і для церкви, що дає можливість чітко розмежувати духовно-релігійну і політично-державну сфери.

О. Ейхельман виділяє принципи організації релігійного життя та його взаємовідношення з державно-політичною сферою. По-перше, це існування вільної церкви у вільній державі. По-друге, церква повинна функціонувати на тих засадах, що і звичайне культурне товариство. З іншого боку, він вказує, що держава, безперечно, повинна надати привілейований статус церкві серед інших суспільних організацій, відповідно до культурних потреб

населення. Але навіть за таких умов, підкреслює О. Ейхельман, церква зобов'язана діяти виключно у межах культурно-релігійної сфери, не втручаючись у сферу державної політики, так само як і державна влада не може втручатися у внутрішнє життя церкви. Таке розмежування дослідник визнав "справедливим і необхідно обопільним". На погляд О. Ейхельмана, все ще залишалося не вирішеними питання духовного політиканства, протистояння між державною і церковною владою, що походило з тих історичних часів, коли церква займала панівні позиції щодо державної влади.

По-третє, держава, як уособлення політичного інституту, у ставленні до церкви повинна бути індіферентною, не надаючи їй жодної матеріальної підтримки. На цій підставі церковним установам окремих релігійних течій повинні надаватися статуси звичайних культурних товариств. Дослідник зазначає, що питання матеріальної підтримки церкви по-різному вирішується у країнах світу, але завжди базується на принципі повної релігійної свободи громадян. У процесі реалізації таких завдань в Україні, зазначає О. Ейхельман, варто скористатись досвідом розвинутих країн, зокрема США, де релігійні інститути існують автономно від держави, держава не втручається в їхнє економічне життя. Релігійну систему США О. Ейхельман окреслив як таку, що цілковито відповідає принципу "Вільна церква у вільній державі". На цій підставі у США вільно функціонували не лише основні світові релігії, але й численні релігійні секти. Релігійна свобода, переконаний О. Ейхельман, сприяє розвитку релігійності серед населення. За таких умов держава в економічне життя окремих релігійних інститутів не втручається, оскільки релігійні осередки є самодостатніми, у тому числі й у справі фінансування, і не вбачають фактичної потреби звертатися за грошовою допомогою до уряду країни. Одночасно науковець передбачає можливість грошової підтримки церкви з державного бюджету, виключно за умови її матеріальної неспроможності. Але при цьому необхідно розробити чіткий та прозорий механізм фінансування державою релігійних установ.

Важливим принципом релігійного життя, на переконання вченого, є те, що державна влада, представляючи інтереси всього населення, повинна однаково рівною мірою ставитись до всіх церков у країні, які мають суспільно-духовне значення і релігійну потребу. Державна влада й органи правопорядку повинні забезпечити їхній захист, створити можливість для безперешкодного прилюдного виконання всіх релігійних обрядів, котрі не заборонено законом.

Всім християнським та нехристиянським релігіям, а також новоутвореним релігійним сектам, які вже набули певного поширення в суспільстві, необхідно надати рівні права перед законом, констатує О. Ейхельман. Адже моральність і релігійність населення є важливим принципом державного функціонування. Одночасно представники державної влади не повинні переслідувати та утискати атеїстів, вони не можуть вимагати певного (максимального) рівня релігійності від громадянства, а навпаки – повинні надати можливість вільно сповідувати будь-яку релігію [4, с. 83]. Разом з тим О. Ейхельман зазначає: "Не можна нікого примушувати належати до якої-небудь віри. Кожний громадянин має незаперечне право по своєму вільному вибору пристати до одної з незаборонених в У.Н.Р. вір і підлягати духовній владі даної віри" [5, с. 210].

Відстоюючи ідею рівності всіх наявних релігій, вчений стверджує, що будь-яка релігійна пропаганда в державі повинна заборонятися і каратися ув'язненням терміном на півроку (§ 299 проекту Конституції). У такому ж порядку заборонялось священнослужителям прилюдно паплюжити будь-яку іншу віру. Однак, варто зазначити, що з цією думкою погоджувались далеко не всі. Так, її зміст, на думку С. Шелухіна, був не зовсім демократичним, оскільки суперечив ідеї свободи слова і совісті [7, с. 193]. Схожої позиції дотримується і наш сучасник С. Мироненко. Його увагу привернув § 318 проекту Конституції, де зазначено про те, що якщо служба Божа вестиметься неукраїнською мовою, то про це необхідно попереджати державну міліцію за три доби з метою отримання дозволу на її проведення. Такий підхід до врегулювання релігійних відносин, переконаний С. Мироненко, не зовсім відповідає принципам правової держави [6, с. 228].

О. Ейхельман виділив і цілу низку інших організаційних засад діяльності релігійних установ. Наприклад, кожна релігійна конфесія повинна мати свій статут, представлений в Міністерстві, що курує релігійні справи, а про утворення окремої релігійної громади на місцях слід повідомляти державні органи повітової влади. З одного боку, утворення нової релігійної структури не заборонялося, проте з іншого – вона повинна реєструватися у певному встановленому порядку, визначеному законами УНР. Уряд, продовжує думку О. Ейхельман, повинен володіти повною інформацією про рішення релігійних громад. Фактично держава за таких умов могла суттєво впливати на розвиток релігійної сфери суспільства і, за потреби, "коригувати" її.

Нормами закону, підкреслює О. Ейхельман, повинно гарантуватися релігійне виховання неповнолітніх для формування загального релігійного світогляду. Але лише у зрілому віці (16-18 років), який характеризується сформованістю певного типу суспільної свідомості та життєвих позицій, наголошує О. Ейхельман, індивід має право самостійно обирати свою релігійну приналежність. Після 17-ти років кожний громадянин УНР зобов'язаний з'явитись у відповідну установу з метою повідомити своє рішення щодо віросповідання. Аналогічні заяви подаються і ті люди, які вважають себе в стані "поза вірою", констатує дослідник.

Надзвичайно важливим, на думку вченого, є питання організації національної церкви, яке не можна вирішити в абсолютно однаковий спосіб. О. Ейхельман зазначає, що організація національної церкви має проводитись із врахуванням інтересів всього населення [2, с. 66]. О. Ейхельман відстоював ідею організації Української Автокефальної Православної Церкви, про що однозначно заявив у § 304 проекту Конституції УНР: "Православна Церква в межах У.Н.Р. є автокефальною з своїм Патріархом (у Києві) на чолі. Окремий державний закон, визначаючи загальні основи організації Православної Церкви в межах У.Н.Р., повинен застерігти її повну внутрішню автономію та ніяким чином не порушувати її дійсних канонічних постанов. Він має точно визначити правне відношення православної церкви до держави" [5, с. 211]. Вчений обґрунтовує свою позицію, посилаючись на факти тогочасного суспільного життя, а саме: по-перше, ступінь релігійності серед населення є доволі високий; по-друге, 90 % населення є прихильниками православ'я; по-третє, у більшості випадків саме православна церква потребує матеріальної підтримки від держави. Зважаючи на те, державна влада повинна задовольняти культурні бажання більшості населення, що матиме доцільний характер і відповідатиме народно-демократичним принципам державної організації. Державна влада не має права у такому випадку ставитися індиферентно до реального стану і релігійних вимог більшості населення, переконаний вчений. Більше того, Україна, як держава демократично-республіканського типу, продовжує О. Ейхельман, у такий спосіб грубо нівелювала б народно-демократичні принципи культурного життя. Державна повинна бути зацікавленою у релігійному вихованні громадянства, констатує дослідник. Фактично О. Ейхельман вказує на потребу вироблення державної політики у релігійній сфері, спрямованої на підтримку тих конфесій, які мають найбільше поширення серед населення.

Сучасники вченого частково звинувачували його у пропагуванні ідеї домінації держави над церквою. Так, В. Заїкин, даючи характеристику національно-державницькому напрямку української історико-правової науки та її представників, до яких відніс О. Ейхельмана, Я. Яковліва, С. Наріжного, О. Шульгіна та ін., пише: "В питаннях церковно-політичних відносин він (напрямок) виразно схиляється до призначення супермації держави над Церквою й взагалі (принаймні деякі з них) приймають, здається, інтерес держави й нації за найвищий критерій історичної оцінки, що ніби наближує їх до "фашизму" та споріднених з ним напрямків; але їх відношення до демократичних форм політичного й церковного устрою є здержане й помірковане, а разом з тим у їх творах зовсім не помітно соціально-економічних елементів фашизму" [1, с. 15]. На нашу думку, праці О. Ейхельмана, навпаки, засвідчують поєднання демократичних підходів, безпеки державної організації і розвитку громадських інститутів у розв'язанні державно-церковних відносин, де церква трактується як елемент громадянського суспільства, є важливим чинником державницького поступу. Погляди вченого багато в чому відповідають сучасним уявленням про місце і роль церкви у суспільстві, формату її взаємостосунків з державою. З метою кращого усвідомлення системи державно-церковних взаємин О. Ейхельмана варто більш детально розглянути його визначення державної організації, її правове обґрунтування та функціональне навантаження, що може бути предметом подальших досліджень.

Цілком очевидно, що О. Ейхельман обґрунтував відокремлений тип державно-церковних відносин, за якого церква і держава виступають незалежними інститутами, відносини між якими базуються на ідеї нормативності. Держава не втручається у справи церкви, релігійних організацій, забезпечується свобода релігії, свобода церкви. Відповідно і релігійні організації не втручаються в справи, які перебувають у компетенції держави та діють у її правовому полі. Водночас визнання за Українською автокефальною православною церквою особливого статусу, надання їй певної матеріальної підтримки і привілеїв дає підстави стверджувати часткову формалізацію О. Ейхельманом ідеї відокремлення церкви від держави, що значною мірою пояснюється тогочасними суспільно-політичними процесами і значимістю церкви для консолідації українського суспільства.

Література:

1. Заїкина А. Исторично-правнича наука української еміграції та головні ідеологічні напрямки в ній / А. Заїкина, В. Заїкин. – Львів: Перша Союзна Друкарня, 1937. – 19 с
2. Ейхельман О. Енциклопедія права. Курс читання проф. О. Ейхельмана на I-му семестрі економічно-кооперативного відділу Української Господарської Академії в ЧСР / О. Ейхельман. – Подєбрати: Б. в., 1923. – 84 с.
3. Ейхельман О. Очерки из лекций по Русскому государственному праву / О. Ейхельман // Университетские известия. – К., 1890. – № 6. – С. 113-158.
4. Ейхельман О. Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки / О. Ейхельман. – Київ-Тарнів, 1921. – 96 с.
5. Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України. – Київ: Філософська і соціальна думка, 1992. – 272 с.
6. МIRONENKO О. Проект конституції УНР О. Ейхельмана / О. МIRONENKO // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 227-228.
7. Шелухін С. Проект конституції У.Н.Р. Проф. О. Ейхельмана / С. Шелухін // Воля. – Відень, 1921. – Т. 3. – С. 192-194.

Петришина Л. В., ОДЕУ

ЖІНОЧІ ІНІЦІАТИВИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ЩОДО РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття посвячена аналізу женской публицистики второй половины XIX ст., предложений по предоставлению права на образование и его развития в Российской империи и в Украине.

Article is devoted to the analysis of female political journalism of the second half of the XIXth century and offers on granting of the right of education and its development in the Russian empire and in Ukraine.

Майже 100 років тому в Російській імперії був прийнятий закон, який надавав право випускницям Київських і Одеських вищих жіночих курсів на отримання дипломів та наукову діяльність, здобуття звання учительки середніх навчальних закладів. Це був